

I. KAMIEŃ ZE STARYCH BOGACZOWIC

W maju 2020 roku otrzymałem od pana Witolda Komorowskiego bardzo interesującą informację o nieznanym mi cysterskim znaku granicznym. Wspomniany granicznik miał się znajdować w lesie koło Starych Bogaczowic, a na stronie polska-org.pl opisany został on następująco: „W lesie między Starymi Bogaczowicami a Strugą znajduje się głaz z inskrypcjami, przypuszczalnie wyznaczał dawniej granicę. Napisy są nieczytelne, ale widoczna jest data 1588. Oznaczało by to, że jest to prawdopodobnie najstarszy kamień graniczny w okolicy”¹. Autorem opisu i zamieszczonych tam zdjęć jest pan Antoni Miziołek.

Ilustracja 1: Kamień graniczny z 1588 roku. Fotografia: Marian Gabrowski, maj 2020 roku.

Choć z opisu wynika, że napisy są nieczytelne, to jednak zamieszczone fotografie dawały nadzieję, że być może uda się je w jakiś sposób odczytać. Widoczny znak „+” wyraźnie wskazywał, że faktycznie jest to kamień graniczny. Znak ten znajdował się w pobliżu granicy Starych Bogaczowic, które niegdyś należały do krzeszowskich cystersów, a na zdjęciach udało mi się dostrzec litery „AG” – być może skrót od „Abbas Grissoviensis”.

1 https://polska-org.pl/8675717,Stare_Bogaczowice,Kamien_graniczny.html – dostęp maj 2020 roku.

Kiedy 5 kwietnia wyruszyliśmy z moim synem Franciszkiem do Starych Bogaczowic, posiadaliśmy już od pana Antoniego Miziołka dokładne współrzędne kamienia; na miejscu okazało się, że lokalizacja wskazana była poprawnie, a odnaleziony kamień przedstawiony jest na ilustracji 1. Jednak umieszczone na głazie napisy faktycznie okazały się dość nieczytelne.

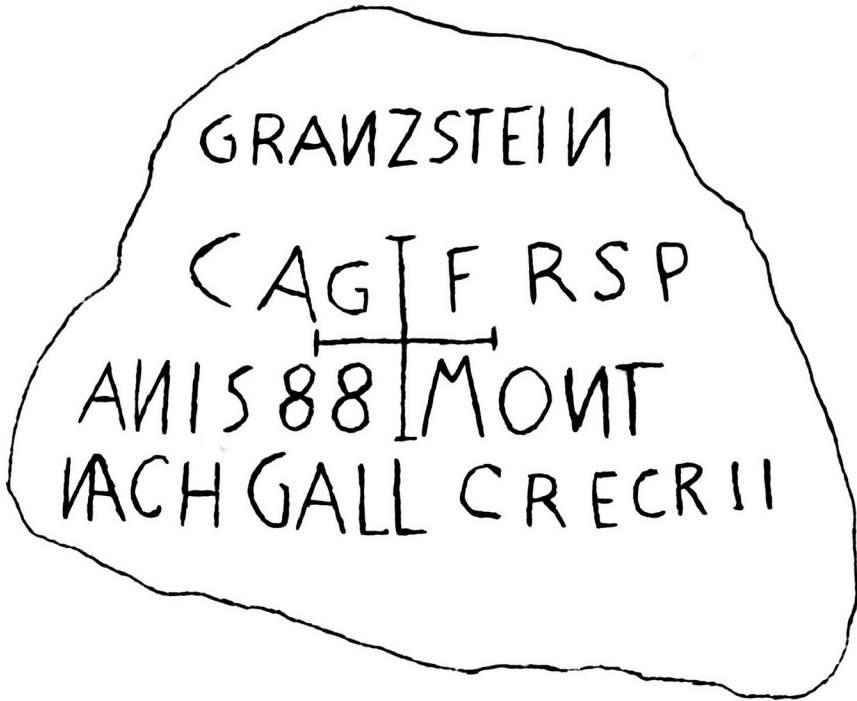

Ilustracja 2: Zmontowane w programie graficznym fragmenty zdjęć kamienia granicznego oświetlonego bocznym światłem mocnej latarki. Fotografia: Marian i Franciszek Gabrowscy, maj 2020 roku.

Mimo wszystko podjęliśmy próbę odczytania inskrypcji umieszczonych na kamieniu, a w celu uwidocznienia zatartych liter oświetliliśmy powierzchnię głazu bocznym światłem silnej latarki. Ilustracja 2 przedstawia zmontowaną w programie graficznym serię zdjęć wykonanych aparatem ustawionym na statywie; dzięki odpowiednio dobremu oświetleniu litery stały się o wiele bardziej czytelne.

Niezależnie od dokumentacji fotograficznej dokonaliśmy też odrysu poszczególnych liter, odczytując ich kształt bezpośrednio z powierzch-

ni kamienia i starając się zinterpretować ich znaczenie. Efekt naszych starań przedstawiony został na ilustracji 3.

Ilustracja 3: Odrys inskrypcji na kamieniu granicznym.

Na samym środku kamienia umieszczony został znak „+”, tworzą go dwie krzyżujące się linie o długości 20 cm. Centralnie ponad nim znajduje się wyraz „GRANZSTEIN”, przy czym litery „N” przedstawione zostały tu w ich lustrzanym odbiciu, analogicznie jak i w dalszej części napisu. W lewym górnym rogu znaku „+” umieszczono litery „CAG”, pod nimi zaś, w lewym dolnym rogu, znaki „AN1588”. Wymienione inskrypcje okazały się dość czytelne.

Stan zachowania liter z prawej strony kamienia sprawia, że nie sposób jednoznacznie odczytać umieszczone tu znaki. W prawym górnym rogu znaku „+” zachowały się cztery litery, prawdopodobnie „FRSP”; jednak nie jest wykluczone, że mogły to być litery „PFSR”. W prawym dolnym rogu wryto zaś być może wyraz „MONT”, przy czym albo litera „T” jest niesymetryczna, albo też wcześniej znajdowała się tu litera „F” lub „E”.

Na samym dole kamienia umieszczono zapis, którego tylko początek można odczytać bez żadnych wątpliwości. My tę inskrypcję zinterpretowaliśmy jako ciąg trzech wyrazów: „NACH GALL CRECRIL”. Pierwszy wyraz jest całkiem czytelny, aczkolwiek mylące może być złączenie dwóch pierwszych liter, to znaczy znaków „N” i „A” – w swojej formie graficznej przypomina ono często spotykaną zbitkę liter „A” i „E”, zapisywaną jako „Æ”. Drugi wyraz odczytaliśmy jako „GALL”, jednakże znaczna w tym miejscu erozja kamienia uniemożliwia jednoznaczne stwierdzenie, czy pierwotnie było to „GALL”, „GAIL” czy też „GAU”. Zaś litery tworzące trzeci wyraz są już niemalże całkowicie nieczytelne, ich kształt przedstawiony na ilustracji 3 jest zaledwie hipotetyczny.

Ilustracja 4: Inne ujęcie opisywanego tu cysterskiego kamienia granicznego. Fotografia: Witold Komorowski, maj 2020 roku. Dziękuję za zgodę na wykorzystanie zdjęcia.

Jakie jest znaczenie umieszczonych na kamieniu rytów? Niewątpliwie widoczny na środku głazu znak „+” świadczy o tym, że jest to znak graniczny. Potwierdzeniem tego jest umieszczony na górze wyraz „GRAIZSTEIN”, który prawdopodobnie odpowiada swym znaczeniem współczesnemu niemieckiemu wyrazowi „GRENZSTEIN”, czyli „kamień graniczny”.

Zlokalizowane w lewym dolnym rogu symbolu „+” znaki „AI1588” należałoby zinterpretować jako datę ustawienia owego znaku, czyli skrócony zapis „ANNO DOMINI 1588”. Na granicy Grzęd Dolnych i Kochanowa do dziś zachowany jest kamień graniczny, na którym datę

jego ustawienia zapisano po jednej stronie jako „АИО 1731”, z drugiej zaś strony wyryto cały wyraz „АИИО”. Analogicznie i tutaj należałoby litery „АИ”, umieszczone przy liczbie reprezentującej rok, odczytać jako skrót od „АИИО”, czy też „ANNO DOMINI”.

Znając datę można pokusić się o próbę interpretacji liter „CAG” umieszczonych ponad nią. Kamień znajduje się nieopodal granicy Starych Bogaczowic, wioski należącej w owym czasie do cystersów z Krzeszowa, tak więc litery te powinny być inicjałami właściciela tych ziem. Ponieważ w latach 1576-1609 opatem krzeszowskim był „Kaspar II Ebert”², a imię Kacper po łacinie zapisywane jest w formie „Caspar”³, toteż litery „CAG” powinny oznaczać „Caspar Abbas Grissoviensis”, czyli „Kacper opat krzeszowski”, gdyż znak graniczny ustawiono za czasów tegoż opata.

Słabo czytelne znaki umieszczone po prawej stronie symbolu „+”, a więc „FRSP” lub też „PFSR” oraz „MOIT” lub też „MOIF”, być może powinny odnosić się do właściciela ziem po drugiej stronie granicy. Głaz zlokalizowany jest około 330 metrów od granicy Starych Bogaczowic i Strugi. Z kolei właścicielem Strugi (niem. *Adelsbach*) w 1545 roku był Abraham von Czettritz, a po nim tutejsze dobra dzierżył, do swojej śmierci w 1598 roku, jego syn Abraham piszący się von Adelsbach⁴. Tak więc litery te prawdopodobnie nie są inicjałami właściciela Strugi.

Przy czym należy zauważyć, że kamień zlokalizowany jest kilkaset metrów od granicy wiosek. Może się wydawać, że albo został on z jakiegoś powodu przemieszczony, albo granica miała niegdyś inny przebieg. Jednak moim zdaniem lepszym wytłumaczeniem jest wersja, że w 1588 roku Stare Bogaczowice nie graniczyły bezpośrednio ze Strugą, gdyż pomiędzy nimi znajdowały się rozdzielające je dobra leśne posiadające innego właściciela. Założenie takie wydaje się uprawdopodobniać fakt, że w 1477 roku „za czasów opata Nicolausa VI Hans Zettraß odstąpił opactwu za 100 węgierskich guldenów Sattelwald koło Alt-Reichenau (pol. Stare Bogaczowice)”⁵. *Sattelwald* to lasy leżące pomiędzy Starymi Bogaczowicami a Witkowem, na zboczach góry *Sattelberg* (pol. *Trójgarb*). Można więc podejrzewać, że również i lasy pomiędzy Starymi Bogaczowicami a Strugą mogły mieć niegdyś odrębnego właścicie-

2 N. Lutterotti, *Reihenfolge der Äbte von Grüssau*, [8]s.13.

3 <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kacper> – dostęp październik 2019 roku.

4 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 10, Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowski*, [25]s.434.

5 F. Mahner, *Beiträge...* [9]s.30; „Ebenfalls im Jahre 1477 vollzog sich der einzige uns unter Abt Nicolaus VI. bekannte Kauf des Klosters. Hans Zettraß trat dem Stift für 100 ungarische Gulden den Sattelwald bei Alt-Reichenau ab”.

la. Jest to jednak tylko moje podejrzenie, gdyby sytuacja była tu analogiczna jak w przypadku lasu *Sattelwald*.

Pozostaje jeszcze ostatnia linia, którą z trudem odczytaliśmy jako ciąg znaków „NACH GALL CRECRIL”. Po dokładnej analizie zdjęć dochodzę do wniosku, że być może znajdował się tu napis „NACH GAU CRSORIE”, jednak nie sposób tego potwierdzić bez dokładnej weryfikacji tych liter bezpośrednio na kamieniu.

Ponieważ niemiecki wyraz *Gau* oznacza region lub jednostkę administracyjną⁶, toteż nie jest wykluczone, że pierwsza i ostatnia linia tworzą jeden tekst, który jedynie rozdzielony jest symbolem „+” otoczonym inicjałami. Wówczas to należałoby umieszczoną tu treść odczytać jako „GRENZSTEIN NACH GAU” (pol. *kamień graniczny dla jednostki administracyjnej*) i tutaj nazwa, dziś już nieczytelna, być może zbliżona do „CRECRIL” lub „CRSORIE”.

Ilustracja 5: Ślad naszej wędrówki do kamienia i jego lokalizacja na zakręcie ścieżki. Źródło podkładu: Geoportal.

Można też pozostać przy pierwotnej wersji, że wykuto tutaj wyraz „GALL”. Krystian Michalik zwrócił mi uwagę na fakt, że takie właśnie nazwisko jest umieszczone na jednej z tablic na krzeszowskim cmentarzu⁷; wprawdzie płyta ta pochodzi z 1685 roku, jednak być może ktoś z przodków tego Galla posiadał w okolicach Starych Bogaczowic swoje włości? Brak jest na to jakichkolwiek dowodów, jednak faktem jest, że wyraz „GALL” być może jest nazwiskiem.

6 <https://de.wikipedia.org/wiki/Gau> – dostęp maj 2020.

7 https://polska-org.pl/foto/404/Cmentarz_klasztorny_Krzeszow_404289.jpg – dostęp maj 2020 roku.

Jeśli moja interpretacja widocznych na kamieniu rytów jest prawidłowa, to opisywany tu kamień jest dawnym znakiem granicznym krzeszowskich cystersów, ustawionym w 1588 roku za panowania opata Kaspara II Eberta. Jest to jedyny znany mi przypadek, gdy potężny głaz narzutowy, ten ma ok. 80 cm wysokości, 100 cm szerokości i co najmniej 40 cm grubości, został wykorzystany do wykonania cysterskiego znaku granicznego. Współrzędne kamienia: N 50°49'43", E 16°11'28".

Pan Antoni Miziołek przekazał mi również informację, że kamień ze Starych Bogaczowic już wcześniej był opisany w nieznanym mi serwisie *Aglotroter*, promującym Sudety Środkowe i Aglomerację Wałbrzyorską. Na wskazanej stronie faktycznie znajdują się trzy zdjęcia przedstawiające ten „Stary kamień graniczny”⁸, a ich autorem jest pan Karol Czaj. Udało mi się z nim skontaktować i zapytać o okoliczności wykonania przedstawionych tam fotografii.

Ilustracja 6: Kamień graniczny ze Starych Bogaczowic. Fotografia: Karol Czaj, październik 2016. Dziękuję za wyrażenie zgody na wykorzystanie fotografii.

Jak się dowiedziałem, na kamień ten natrafił on przypadkowo w czasie zbierania grzybów. Uzyskałem też zgodę na wykorzystanie jednego z wykonanych podówczas zdjęć. Fotografie tę, po dokonanej przeze mnie drobnej obróbce w programie graficznym, ukazuje ilustracja 6.

8 <https://aglotroter.pl/objects/show/99> – dostęp maj 2020 roku.

Jak widać trzy lata temu stan zachowania rytów był podobny, jedynie gład po swojej lewej stronie miał o wiele więcej mchu.

Przy czym pan Antoni Miziołek okazuje się być istną kopalnią informacji na temat tego kamienia, gdyż udało mu się ustalić okoliczności jeszcze wcześniejszego odkrycia tegoż kamienia. Jednak temat ten najprawdopodobniej zostanie rozwinięty przez niego w całkiem osobnym tekście.

BIBLIOGRAFIA

1. Baran Zbigniew, Hrabiowie von Hochberg Śląscy Medyceusze i ich mecenat kulturowy w latach 1628-1833, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości z siedzibą w Wałbrzychu, Wałbrzych 2017
2. Brzóska Dariusz, Zapraszamy do Bartnicy, [w:] Gazeta Noworudzka, nr 567
3. Dudek Alojzy, Cystersi na Dolnym Śląsku, część III – Krzeszów. Praca przewodnicka, PTTK Wrocław 1989
4. Gliński Radosław, Patała Agnieszka, Krajobraz kulturowy gminy Lubawka, Wydawnictwo eBooki.com.pl, Wrocław 2017
5. Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bisshero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden, tom 61, Verlegts Johann Heinrich Zedler, Leipzig und Halle 1749
6. Komorowski Witold, "Punkty potrójne" w Sudetach, [w:] Na Szlaku, e-98 (294) 2014-12
7. Komorowski Witold, Kamienie opactwa krzeszowskiego, [w:] Na szlaku, Nr e-104 (300), czerwiec 2015
8. Lutterotti Nikolaus, Reihenfolge der Äbte von Grüssau, [w:] Abtei Grüssau einst und jetzt. Festschrift anlässlich der Weihe des ersten Abtes im wiedererstandenen Kloster Grüssau am 10. August 1924, A. Breuer, Landeshut i Schl. 1924
9. Mahner Franz, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklusters Grüssau, Druck von August Lax, Hildesheim 1913
10. mapa Karte des Kreises Landeshut i. Schl., 1:75.000, 1938
11. mapa katastralna Dorf Ober Andersbach böhmisch Anderspach Hořeny in Böhmen Königgrätzer Kreis, 1840
12. mapa Landeshut, Meßtischblatt 3072, 1:25.000, 1907
13. mapa Powiat kamiennogórski - Góry Krucze, 1:40.000, Wydawnictwo Turystyczen PLAN, Jelenia Góra 2011
14. mapa Schmiedeberg, Meßtischblatt 3071, 1:25.000, 1886
15. mapa Schmiedeberg, Meßtischblatt 3071, 1:25.000, 1918
16. mapa Waldenburg (in Schlesien), Meßtischblatt 3073, 1:25.000, 1886
17. mapa Waldenburg, Meßtischblatt 5263, 1:25.000, 1936

18. Michalik Krystian, Krzeszów Dom Łaski Maryi, Usługi Poligraficzne Bogdan Kokot vel Kokociński, Nowa Ruda, Krzeszów 2018
19. Nowosielska-Sobel Joanna, Strauchold Grzegorz, Wiszewski Przemysław, Gmina Lubawka. Atlas materiałów i źródeł historycznych, Wydawnictwo eBooki.com.pl, Wrocław 2015
20. Parsler F., Der „Dreieckige Stein” an der Großen Heide, [w:] Schlesi-sche Heimat. Monatsblätter für Heimatfreunde und Heimatstolz, nr 10/1933
21. Sarnecki Zbigniew, Krzeszowskie pogranicze, [w:] Przydrożne Pomniki Przeszłości, kwiecień 1987
22. Sarnecki Zygmunt, Doniesienie terenowe nr 127, [w:] Bractwo Krzy-żowców, zeszyt nr 19, 1992
23. Scheer Andrzej, Sprawozdanie z IV Biesiady Pokutnej w Krzeszo-wie, [w:] Bractwo Krzyżowców, zeszyt nr 12, październik 1988
24. Schwandt E., Alte Grenzsteine erzählen Heimatgeschichte, [w:] Landeshuter Beobachter, 20 października 1942 roku
25. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 10, Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowskie, Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 2005
26. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 3, Karkonosze, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1993
27. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 8, Kotlina Kamiennogórska, Wzgórza Bramy Lubawskiej, Zawory, Wydawnictwo I-Bis, Wrocław 1997
28. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 9, Góry Kamienne, Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 1996
29. Stępniaak Władysław (red.), Czarny Bór. Historia i współczesność, Wydawnictwo Afra, Wałbrzych 2007
30. Vöcks Fritz, Auf alten Pfaden, [w:] Der Wanderer im Riesengebirge, 10/1934
31. Wiszewski Przemysław, Świat na pograniczu. Dzieje Lubawki i oko-lic do 1810 r., Wydawnictwo eBooki.com.pl, Wrocław 2015
32. Zimmermann Friedrich, Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Fünster Band, bey Johann Ernst Tramp, Brieg 1785